

O VZŤAHU TEÓRIE A PRAXE

LADISLAV SZÁNTÓ

Na Katedre dialektického a historického materializmu pri FF UK sa v marci t. r. uskutočnila diskusia o vzťahu teórie a praxe. Uvedením do diskusie bol tento úvodný príspevok akademika L. Szántóa.

Dialektická jednota teórie a praxe — pričom základňou tejto jednoty je prax — je rozhodujúcim princípom marxizmu-leninizmu. Bez protirečivej jednoty vedeckej teórie a praxe niet marxizmu-leninizmu, niet podľa svojej podstaty ani skutočne komunistickej strany a komunistického jednotlivca. Jednou z hlavných príčin hanebného krachu a zrady sociálnodemokratických strán obdobia II. internacionály bolo porušenie tohto princípu: odtrhnutie teórie od praxe a praxe od teórie. K roztrhnutiu teórie a praxe dochádza v dôsledku nemarxistického chápania tak teórie, ako aj praxe a vzájomného vzťahu týchto dvoch stránok spoločenského a individuálneho života ľudí. To je subjektívna príčina odtrhnutia teórie od praxe. Objektívnu príčinou toho je zmalomeštiačenie časti robotníckej triedy a jej vodcov a opustenie robotníckotriedneho stanoviska.

Čo je teória? Čo je prax?

Podľa objektívnych idealistov základom a podstatou objektívne jestvujúceho reálneho sveta je idea (Platón), absolútny, svetový duch (Hegel). Podľa Platóna myslenie, „poznávanie“ je procesom uvedomovania, pamätania sa duše na zážitky, ktoré nadobudla predtým, ako vstúpila do tela. Teóriou podľa tohto názoru je potom systém týchto vybavených zážitkov. Podľa Hegela myslenie a poznávanie je proces sebazpoznávania, proces, v ktorom absolútny duch na vývinovom stupni sebavedomia poznáva sám seba, vývinové stupne cez ktoré prechádzal. Preto pre objektívny idealizmus nejestvuje problém protikladu a jednoty teórie a praxe, problém poznávania. Absolútny duch ako podstata sveta je aktívny a jeho činnosť je praxou. Alebo, ako to Tomáš Akvinský učil, ako to učia jeho terajší prívrženci: základom sveta je rozum boží a ten sa prejavuje v rozume a v skutkoch ľudí.

Subjektívni idealisti, pre ktorých svet objektívne nejestvuje a jestvuje len hromada, nikto nevie odkiaľ vzniknúcich pocitov v ich hlave — o poznaní ani nehovoria. Hovoria iba o registrácii a usporadúvaní spontánne vznikajúcich pocitov v ich hlavách. To je podľa nich teória. Praxou podľa subjektívnych idealistov je činnosť vôle každého jednotlivca, v dôsledku ktorej nastanú zmeny v „obklopujúcom svete“, t. j. v hlave jednotlivca, v sústave pocitov v nej. Mach a machisti „riešili“ problém objektu a subjektu tak, že objekt zredukovali na subjekt, že objekt metafyziky stotožňujú so subjektom.

Idealizmus teda uznáva síce prax, ale teóriu a prax ako aj ich vzájomný vzťah chápe krajne znetvorene. Marx už v tézach k Feuerbachovi vystihol túto charakteristickú črtu

idealizmu, tvrdiac: „Činnú stránku v protiklade k materializmu rozvíjal idealizmus, ale iba abstraktne, lebo idealizmus nepozná skutočnú zmyslovú činnosť ako takú.“

Predmarxovský materializmus bol mechanistický, metafyzický, kontemplatívny, statický a pasívny. Metafyzický a mechanistický charakter materializmu sa prejavoval tak v chápaní vedomia, teórie, ako aj praxe. Tento materializmus videl síce problém objektu a subjektu, považoval objekt za primárny a poznania za druhotné a za jeho odraz, ale nechápal vývojovosť procesu, ako sa odráža objekt v subjekte, nechápal spoločenský a aktívny charakter subjektu atď. V dôsledku svojej historicko-spoločenskej obmedzenosti nevedel tento materializmus správne pochopiť a definovať ani spoločenskú činnosť ľudí. Feuerbach napr. praxou rozumel pôsobenie vonkajšieho, objektívneho sveta na ľudské zmyslové orgány a tie pocity, ktoré vzniknú v nás ako následok tohto pôsobenia. To je zrejme kontemplatívne, pasívne chápanie, správnejšie povedané, nepochopenie podstaty praxe. Inokedy, keď nejde o pôsobenie vonkajšieho sveta na ľudský subjekt, ale naopak — o svet meniaci činnosť človeka. Feuerbach ho chápe idealisticky tak, ako chápal vôbec celý spoločenský život. Feuerbach tvrdil, že ľudská činnosť má svoju pohnútku vo vedomí človeka.

Iba marxizmus-leninizmus pravdivo chápe podstatu teórie a praxe a ich vzájomného vzťahu. Podľa marxizmu-leninizmu základom ľudského bytia je spoločenská prax, ktorej ohniskom je individuálna prax. Spoločenská prax je materiálna činnosť ľudskej spoločnosti, ňou ľudia menia objektívne jestvujúci svet (prírodu, spoločnosť a seba samých), utvárajú špecifický ľudské prostredie svojho života a produkujú samotný ľudský život. V tejto praktickej činnosti sa svet odráža v mozgu ľudí, tak ako sa spoločenská a individuálna prax ľudí postupne zdokonaľuje a stáva stále tvorivejšou, zdokonaľuje sa aj poznávanie prírody a spoločnosti človekom. Spoločenská prax a spoločenské vedomie tvoria dialektickú jednotu. To znamená, že prax a vedomie, teória sú protikladné skutočnosti a navzájom sa vylučujú, pričom sa však súčasne navzájom podmieňajú, prenikajú a rodia. Protirečivá jednotu praxe a vedomia vznikla spolu s ľudskou spoločnosťou, ale v rôznych spoločensko-ekonomických formáciách sa v rôznej forme konkretizovala. Základom protirečivej jednoty praxe a vedomia bola však vždy prax. To znamená, že prax ako prvotná skutočnosť podmieňuje vedomie a vedomie pôsobí spätne na prax, ale iba praxou môže človek pozmeniť svet, iba prax je skutočne tvorivou činnosťou človeka. Na túto protikladnosť praxe a vedomia poukazuje Marx, keď vo svojich tézach o Feuerbachovi hovorí: „Filozofi svet len rôzne vysvetľovali, ale ide o to, zmeniť ho“. (K. M a r x — F. E n g e l s, *Vybrané spisy*, 2. zv., str. 365.) A to isté, len inými slovami: „Idey vôbec nič nemôžu uskutočniť. Pre uskutočnenie ideí sú potrební ľudia, ktorí musia použiť k tomu praktickú silu.“ (K. M a r x — F. E n g e l s, *Zobrané spisy* III, str. 147.) Z tohto absolútne pravdivého poznania sa však nesmie vyvodzovať, že teória a teoreticky činný človek je menej hodný ako praktik! Budovanie komunizmu ukazuje, že význam vedeckej teórie sa stále zvyšuje, že úloha ideovej, rozumovej činnosti v rámci jednotlivých foriem praxe sa stále zväčšuje a všetko to dokazuje, že i prax i teória iba vo svojej dialektickej jednote sú už dnes skutočne tvorivou činnosťou človeka.

Materiálna, praktická činnosť ľudskej spoločnosti je rozmanitá. Pravda, hlavnou a určujúcou materiálnou činnosťou človeka je výroba materiálnych statkov. Vo výrobe materiálnych statkov ľudia svojou praktickou činnosťou menia predmety prírody, menia ich na predmety spotreby a tým uspokojujú potreby spoločnosti a jednotlivca, zabezpečujú jestvovanie spoločnosti a jednotlivca na stále širšom základe a súčasne poemeňujú seba samých.

Ale prax sa nemôže zredukovať iba na činnosť, na ekonomickú prax, vyrábajúcu

materiálne statky. Svet pozmeňuje aj taká ľudská činnosť, ako je výchova človeka, liečenie človeka, umenie, politika atď. „Spoločenská prax ľudí“, učí Mao-Ce-Tung, „sa neobmedzuje iba na výrobnú činnosť, ale má ešte mnoho iných foriem: triedny boj, politický život, činnosť v oblasti vedy a umenia, slovom spoločenský človek sa zúčastňuje vo všetkých oblastiach praktického života spoločnosti: zvlášť hlboký vplyv na rozvoj ľudského poznania majú rôzne formy triedneho boja.“ (Mao-Ce-Tung, *Spisy*, str. 506.)

Veda, umenie a filozofia sú však súčasne aj formami spoločenského vedomia, a preto bez správneho pochopenia objektívnej dialektiky praxe a vedomia v týchto oblastiach činnosti človeka narobíme v oblasti praxe i v oblasti teórie mnoho vážnych chýb a ostávame na stanovisku vulgárneho materializmu.

A takých „marxistov“ je ešte stále dosť medzi nami. Tak napr. často počujeme a čítame, že „v marxistickom chápaní prax sa rovná životu a život je súhrnom praktickej a duševnej i teoretickej činnosti ľudí“. Alebo taký názor, že „obsahom praxe je celá spoločensko-historická činnosť ľudí“. Takéto a podobné názory sú plodom metafyzického spôsobu rozboru a myslenia a majú charakter vulgárnomaterialistický. Ak idealisti „riešia“ problém praxe a vedomia tak, že prax redukovujú na vedomie, na teóriu, tak vulgárni materialisti naopak — redukovujú teóriu na prax, teóriu a prax stotožňujú.

Sú aj takí „marxisti“, ktorí protiklad medzi praxou a teóriou chápu metafyzicky. V objektívnej skutočnosti však prax a teória tvoria vždy protirečivú jednotu. Táto jednotu však nie je vždy rukolapná. Najmä vo vedeckej a umeleckej oblasti je protirečivá jednotu praxe a teórie veľmi skrytá, zložitá a v každom odbore svojrázna: v ekonomickej oblasti iná ako v prírodovednej oblasti, alebo vo filozofii, v histórii atď. Dialektiku techniky a vývoja pracovných prostriedkov Marx odhalil napr. v tom, že tento vývoj „je ukazovateľom toho, do akého stupňa sa premenilo spoločenské poznanie vôbec — veda — na bezprostrednú výrobnú silu“. Proces výroby považoval za „experimentálnu vedu“ a výrobné nástroje za „ľudskou rukou vyrobené orgány ľudského mozgu“.

Dialektika praxe a vedomia sa prejavuje aj v samotnom procese poznávania. Podstata procesu poznávania je v tom, že sa pohybuje „od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi“ (Lenin). Tento výrok sa však nesmie tak deformovať, ako sa to často robí, že sa prax považuje za kritérium poznania. V skutočnosti prax je základom poznania a je jeho nevyhnutnou súčasťou. História poznania nám to jednoznačne dokazuje. A v tomto zmysle treba chápať Leninov výrok, že „prax stojí nad teoretickým poznaním, lebo má hodnotu nielen všeobecnosti, ale aj bezprostrednej skutočnosti“. A to opäť neznamená odsúdenie vedeckej teórie na „menejcennosť“ alebo „odcudzenosť“ od života v porovnaní s praxou, ale znamená toľko, že intelektuálna činnosť človeka sa iba prostredníctvom a za pomoci spoločenskej praxe stáva skutočne tvorivou činnosťou ľudskej spoločnosti. Skutočnosť, že sa veda v socializme stáva „bezprostredne výrobnou silou“ znamená teda toľko, že sa v procese socialistickej výroby uvedomele a nepretržite uskutočňuje dialektická jednotu spoločenskej praxe a vedeckej teórie; neznamená to teda azda toľko, že idey budú takou výrobnou silou ako elektrina alebo atómová energia!